

УДК 631.115.8:432:338.439.4(477)

О. О. Томілін,

д. е. н., професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Полтавський державний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6454-1154>

Т. О. Багаліка,

аспірант, Полтавський державний аграрний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-8802-5524>

DOI: 10.32702/2306-6792.2024.22.38

ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ КООПЕРАТИВНИХ ФОРМУВАНЬ В УКРАЇНІ

O. Tomilin,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Finance,
Banking and Insurance, Poltava State Agrarian University

T. Bagalika,

Postgraduate student, Poltava State Agrarian University

EFFICIENCY OF FUNCTIONING OF COOPERATIVE FORMATIONS IN UKRAINE

У статті проаналізовано динаміку структури посівних площ та урожайності основних сільськогосподарських культур в Україні за період з 2005 по 2023 рр. Доведено, що починаючи з 2022 року зафіксовано зменшення обсягів виробництва, посівних площ та урожайності за усіма видами сільськогосподарської продукції. Визначена зацікавленість товаровиробників в подальшому розвитку та організації кооперативного руху та інтеграційних процесів в аграрному секторі економіки. Установлено, що пріоритетним фактором подальшого розвитку різних сфер і галузей національної економіки є аграрна кооперація, яка є невід'ємною складовою частиною агропромислового виробництва України. Доведено, що в зв'язку з низькою інвестиційною привабливістю сільського господарства та певною обмеженістю ресурсного потенціалу, саме кооперація є тим потужним локомотивом у подальшому формуванні та розвитку агропромислового виробництва.

The article analyzes the dynamics of the structure acreage and productivity of the main agricultural crops in Ukraine for the period from 2005 to 2023. It has been proven that starting from 2022, a decrease in production volumes, sown areas and yields for all types of agricultural products has been recorded. The interest of producers in the further development and organization of the cooperative movement and integration processes in the agrarian sector of the economy is determined. It was established that the priority factor for the further development of various spheres and branches of the national economy is agrarian cooperation, which is an integral part of the agro-industrial production of Ukraine. It has been proven that due to the low investment attractiveness of agriculture and a certain limitation of resource potential, it is cooperation that is the powerful locomotive in the further formation and development of agro-industrial production. For successful work on the food market, cooperative enterprises need to constantly improve the quality of products. It is emphasized that cooperative formations should reform agriculture in the direction of its greatest compliance with market conditions, while applying modern marketing methods and intensive technologies. The formation of the current agrarian policy should be based on clear and objectively defined directions of structural transformations of developed markets in agricultural cooperatives, which are the dominant form of organization of producers. A promising direction for the formation of economic ties, as one of the factors of the formation of inter-branch economic relations, is the further implementation of vertically integrated cooperative structures of agro-industrial production. It was determined that the formation of integrated structures on the basis of cooperative relations in agro-industrial

production allows us to state that the strategic direction of the development of the industry should be the stimulation of the development of such a form of integration as the creation of cooperatives. In agro-industrial production, it is necessary to develop organizational and economic mechanisms of state regulation of the cooperative sector.

Ключові слова: кооперація, кооперативні формування, сільське господарство, агропромислове виробництво, сільськогосподарська продукція.

Key words: cooperation, cooperative formations, agriculture, agro-industrial production, agricultural products.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

В сучасних умовах, коли сільськогосподарські земельні угіддя України перебувають у зоні окупації та бойових дій, виникає термінова потреба у підтримці на рівні держави питання подальшого формування та розвитку сільськогосподарської кооперації. Формування та подальший розвиток кооперативного руху має бути направлений на розкриття максимально потенційних можливостей щодо сфер виробництва агропромислового виробництва та постачання безпечної і якісної продукції яка має відповідати світовим стандартам якості як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Зважаючи на існуючий ресурсний потенціал держава не може самостійно забезпечити подальший економічний розвиток агропромислового виробництва. З метою наукового вивчення питання сучасного стану, стабільності функціонування кооперативних формувань у сільському господарстві відповідно до концепції сталого розвитку ця існуюча проблема потребує відповідного наукового роз'яснення. Для розв'язання даного завдання спрямоване наше наукове дослідження. Основними питаннями, які потребують подальшої наукової дискусії щодо розширення програм державної підтримки сільськогосподарських кооперативних формувань та перспектив їх практичного застосування. Політика аграрних реформ має бути спрямована на вирішення кола актуальних питань щодо подальшого формування та розвитку в Україні сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, сімейних фермерських господарств як на регіональному, так і на державному рівнях. Проблема ефективності використання земельних ресурсів та функціонування кооперативних формувань залишається також недостатньо вивченими.

АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання формування та розвитку земельних ресурсів, кооперації у сільському господарстві висловлюють: О. Демченко [1], Г. Калетнік, А.Дюк [2], П.Куцик та ін. [3], Т.Лівовіч, Севастьянов Р. [4], Л.Молдаван [5] та інші вчені-економісти. Незважаючи на глибину дослідження наукових основ становлення та розвитку кооперативних відносин у сільському господарстві, недостатньо дослідженими залишаються питання ефективності функціонування кооперативних формувань в Україні.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ (ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ)

Метою даної статті є проведення системного аналізу тенденцій ефективності функціонування кооперативних формувань України і визначення на цій основі пріоритетів і стратегічних завдань їх подальшого розвитку в контексті глобальних світових економічних викликів. Це питання виникає у зв'язку з актуальністю дослідження та низки проблемних питань особливо в частині оцінки ефективності земельних угідь, структури посівних площ основних сільськогосподарських культур.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Важливим і пріоритетним вектором подальшого розвитку сфер і галузей сільського господарства є аграрна кооперація, яка є невід'ємною складовою частиною агропромислового виробництва України. Агропромислове виробництво — це сукупність п'яти сфер:

1 сфера — виробництво засобів виробництва для сільського господарства (галузі, які виробляють мінеральні добрива та хімічні засоби, комбікормова промисловість, мікробіологічна промисловість та ін.);

2 сфера — власне сільськогосподарське виробництво;

3 сфера — первинна і глибока промислова переробка сільськогосподарської продукції: молочна, м'ясна борошномельна, круп'яна та ін.);

4 сфера — галузі ринкової аграрної інфраструктури (галузі, які займаються заготівлею, транспортуванням сільськогосподарської продукції та ін.);

5 сфера — зберігання, гуртова та роздрібна торгівля [9, с. 86].

Виробництво — це процес взаємодії сфер виробництва, переробки, галузей ринкової інфраструктури, зберігання, гуртової та роздрібної торгівлі [10, с. 19]. Дослідження Л.В. Молдаван [5] своїми дослідженнями доводять, що підтримки подальшого розвитку сільськогосподарської кооперації шляхом формування матеріально-технічної бази кооперативів та надання їм об'єктів нерухомості комунальної власності на пільгових умовах. Аграрна кооперація має контролювати маркетингові канали збуту продукції і матеріально-технічного постачання, впливати на цінову політику шляхом формування значних партій сільськогосподарської продукції із застосуванням сучасних маркетингових методів та інноваційних технологій. Аграрна кооперація покликана надавати можливість товаровиробникам отримувати прибутки не лише безпосередньо від сільськогосподарського виробництва, але й від подальших стадій руху виробленої ними продукції, брати участь у великомасштабному бізнесі. Ми розділяємо думку вітчизняних науковців щодо змін, які відбуваються у соціально-економічному середовищі, що вимагають переосмислення та доповнення економічної стратегії подальшого розвитку аграрної кооперації та пошуку нових напрямів і підходів у веденні бізнесу [3, с. 283]. Так, близько 20% сільськогосподарських угідь перебувають у зоні окупації і бойових дій, потребують розмінування чи рекультивації через завдані збитки [7]. Формування та розвиток кооперативного руху в Україні може допомогти вирішити комплекс соціально-економічних завдань, пов'язаних з підвищенням рівня життя населення у містах та сільській місцевості, розбудовою інфраструктури, розвитком аграрного сектору економіки [4].

Щодо агропромислової інтеграції, то вона являє собою певне організаційне поєднання сільського господарства і технологічно пов'я-

заного з ним промислового виробництва з метою одержання кінцевої продукції із сільськогосподарської сировини і досягнення більшої економічної вигоди завдяки взаємній матеріальній зацікавленості і відповідальності всіх учасників агропромислового виробництва за кінцеві результати господарювання [8, с. 75]. Окремі автори кооперативні формування розглядають як інфраструктурну модель енергоефективності господарювання на селі, яка відзначається соціальною спрямованістю та ефектами сталого розвитку [2]. Успішний розвиток сільської кооперації — це один з найефективніших інструментів забезпечення сталого розвитку сільських територій і їх людського капіталу [1].

Як відомо, кооперативні формування уможливають включати сільськогосподарську продукцію до маркетингового ланцюга, яка вироблена селянськими товаровиробниками.

Кооперативні формування реформують сільське господарство в бік його найбільшої відповідності ринковій кон'юктурі. Гарантуючи при цьому безпечність та якість виробленої готової продукції для споживачів як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Основною причиною збитків урожайності є дві групи: природні та неприродні.

До природних збитків слід віднести втрати продовольства при зберіганні, транспортуванні від товаровиробника до етапу реалізації — споживачів.

До другої групи — збитки продукції в результаті військової агресії російської федерації через цілеспрямоване знищення агропромислової продукції в зонах окупації та бойових дій в Україні.

Для успішної роботи на агропродовольчому ринку кооперативним формуванням необхідно постійно поліпшувати якість продукції, покращувати її споживчі властивості, намагатися знизити собівартість продукції за рахунок впровадження новітніх інноваційних технологій.

Аналіз розвитку сільськогосподарських підприємств показує чітку тенденцію до зменшення кількості організаційно-правових форм господарювання. Сільськогосподарські кооперативи в економічній системі нами наведені на (Рис. 1).

Важливими питаннями наукового дослідження є дослідження в динаміці змін структури посівних площ основних сільськогосподарських культур. Для того щоб зрозуміти за рахунок чого відбуваються таке зменшення, проаналізуємо площу сільськогосподарських

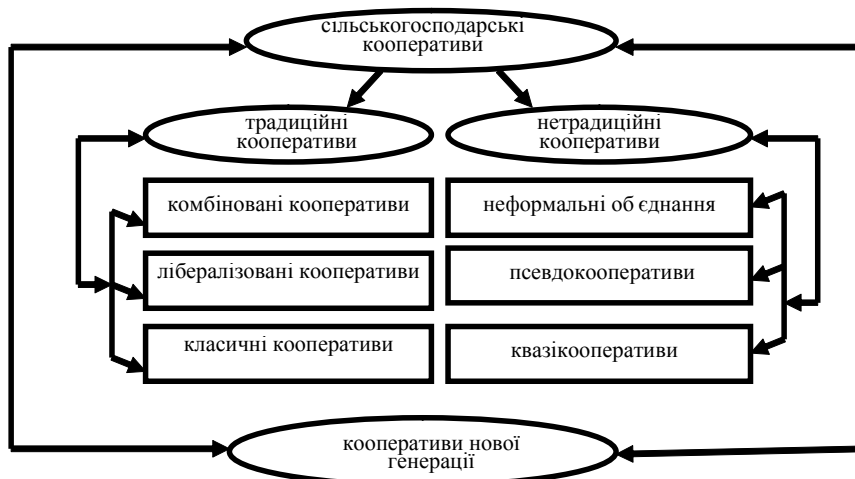

Рис. 1. Сільськогосподарські кооперативи в економічній системі

Джерело: систематизовано, узагальнено та згруповано за даними [6].

підприємств. Динаміка і структура посівних площ сільськогосподарських культур нам представлена в (Табл. 1).

Проведений аналіз свідчить про те, що за аналізований період значно збільшилася частка посівних площ технічних культур (у 1,5 рази), майже у три рази зменшилися площі кормових культур за період з 2005 по 2023 рр.

Що стосується питання визначення урожайності основних сільськогосподарських культур, то слід зазначити, що сільськогосподарськими підприємствами України за останні 20 років не вдалося досягти рівня урожайності у 1990 року по більшості сільськогосподарських культур.

Починаючи з 2022 року зафіксовано зменшення обсягів виробництва, посівних площ та урожайності за усіма видами сільськогоспо-

дарської продукції. В основу фінансово-економічних відносин має бути покладена взаємна спільність технологічних процесів виробництва сільськогосподарської сировини. Вважаємо, що сільськогосподарська кооперація може надавати можливість товаровиробникам отримувати прибутки не тільки за рахунок відтворення сфер агропромислового виробництва, а за рахунок розширеного відтворення виробництва аграрної кооперації, яка має бути учасником великомасштабного бізнесу.

Формування нинішньої аграрної політики повинно ґрунтуватися на чітких та об'єктивно визначених напрямках структурних трансформацій розвинених ринків сільськогосподарських кооперативів, які є домінуючою формою організації товаровиробників.

Таблиця 1. Динаміка і структура посівних площ основних сільськогосподарських культур, 2005–2024 рр., тис. га

Показники	2005 р.	2010 р.	2015 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. у % до 2005 р.
Уся посівна площа	26004	26952	26585	28147	28581	23405	22808	87,7
Зернові та зернобобові	15005	15090	14739	15392	15948	12171	10985	73,2
Технічні культури	5260	7296	8350	9224	9244	8292	8096	в 1,5 р.б.
Кормові культури	3738	2599	1990	1677	1535	1322	1265	33,8
Картопля і овоче-баштанні культури	2041	1967	1823	1854	1807	1620	1210	87,3

Джерело: сформовано на основі даних міністерства аграрної політики та продовольства України за відповідні роки [ukrstat.gov.ua].

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

² Інформація сформована на основі фактично поданих підприємствами звітів (рівень звітування становив 94%). Дані можуть бути уточнені.

Таблиця 2. Урожайність сільськогосподарських культур в Україні 2005—2023 рр., з 1 га, ц

Роки	Зернові та зернобобові	Цукровий буряк	Соняшник	Картопля	Овочеві культури
2005	26,0	248	12,8	128	157
2010	26,9	279	15,0	132	174
2015	41,1	436	21,6	161	206
2016	46,1	482	22,4	166	211
2017	42,5	475	20,2	168	208
2018	47,4	509	23,0	171	214
2019	49,1	461	25,6	155	214
2020	42,5	416	20,2	157	207
2021	53,9	479	24,6	166	215
2022	45,8	541	21,6	174	200
2023 ^{1,2}	55,2	478	24,5	177	220
%	у 2,1 р.б.	у 1,9 р.б.	у 2,0 р.б.	у 1,3 р.б.	у 1,4 р.б.

Джерело: сформовано на основі даних міністерства аграрної політики та продовольства України за відповідні роки [ukrstat.gov.ua].

¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованих російською федерацією територій та частини територій, на яких ведуться (велися) бойові дії.

² Інформація сформована на основі фактично поданих підприємствами звітів (рівень звітування становив 94%). Дані можуть бути уточнені.

Отже, має бути зацікавленість усіх учасників однієї вертикалі, шляхом гармонійного поєднання виробництва, переробки, зберігання, збуту та організація доставки готової продукції до споживача.

Динаміка урожайності сільськогосподарських культур в Україні (Табл. 2).

За даними Держслужби статистики України валовий збір зернових і зернобобових культур в Україні 2023 року становив 5977 тис т, що на 11% більше у порівнянні до 2022 року. Зібраний урожай цукрових буряків 2023 року оцінюється в 13,1 млн тонн, що на 32% перевищило показник 2022 року. За період з 2005 року середня урожайність соняшника зросла з 12,8 до 24,5 ц/га у 2023 році, або у 1,9 р.б., у порівнянні до базового 2005 року.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Ефективність функціонування кооперативних формувань в Україні залежить від їх підтримки як на державному так і на регіональному рівнях. Вважаємо, що на державному рівні необхідно визнати обслуговуючу кооперацію, сімейні фермерські господарства як основних виробників продовольства, підняти їх авторитет у суспільстві, надавати підтримку на державному рівні у фінансовому та соціальному аспектах, створивши передумови щодо відродження українського села.

Основними механізмами регулювання кооперативного сектору аграрної сфери мають бути:

- фінансово-економічні;
- організаційно-управлінські;

- податкові;
- правові.

З метою забезпечення еквівалентності міжгалузевих фінансово-економічних відносин у агропромисловому виробництві необхідно розробити організаційно-економічні механізми державного регулювання.

Державне регулювання агропромислового виробництва полягає у забезпеченні:

- ефективного використання земельних ресурсів;
- розробка організаційно-економічного механізму державного регулювання кооперативних відносин;
- підвищення конкурентоспроможності кооперативних формувань.

Запорукою розширеного відтворення галузевої структури агропромислового виробництва може бути тільки подальший розвиток кооперативних формувань.

Перспективним і пріоритетним напрямом подальших наукових досліджень є визначення місця аграрної кооперації в системі міжгалузевих економічних відносин, яка є невід'ємною складовою частиною агропромислового виробництва України.

Література:

1. Демченко О. Механізм впливу сільськогосподарської кооперації на розвиток людського капіталу сільських територій України. Український журнал прикладної економіки та техніки. 2024. Том 9. № 1. С. 327—331.
2. Калетнік Г., Дюк А. Розвиток кооперації в енергетичній сфері організаційно-економічної соціалізації підприємницького господарювання на селі. Економіка АПК. 2020. № 11. С. 19—29.

3. Куцик П., Семів С., Куцик В., Полякова Ю., Шевчик Б. Стан, проблеми та пріоритети розвитку аграрної кооперації в Україні в контексті викликів сучасності. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, вип. 48. 2023. С. 282—297. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptr.1.48.2023.3956> (дата звернення: 26.10.2024).

4. Лівошко, Т., Севастьянов Р. Особливості формування стратегії розвитку кооперації в Україні. *Ефективна економіка*. 2021. № 2. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.2.81> (дата звернення: 26.10.2024).

5. Молдаван Л. Теоретичні засади кооперації у працях М.Туган-Барановського та їх актуалізація в умовах глобалізаційних процесів і євроінтеграції. *Економіка України*, 67 (9). 2024. С. 41—63. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.09.041> (дата звернення: 26.10.2024).

6. Мочерний С., Ларіна Я., Устенко О., Юрій С. *Економічний енциклопедичний слов.: / ред. С.В. Мочерного*. Львів: "Світ", т.1, 2006. 616 с.

7. Сплодитель, А., Голубцов, О., Чумаченко, С., Сорокіна, Л. Вплив війни Росії проти України на стан українських ґрунтів. Результати аналізу. 2023. URL: <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/zabrudnennia-zemel-vidrosii2.pdf> (дата звернення: 26.10.2024).

8. Томілін О. Регулювання еквівалентності міжгалузевих відносин в АПК: теоретичні аспекти. *Национальная академия природоохранного и курортного строительства "Экономика и управление"*. Симферополь. 2012. № 5. С. 70—76. URL: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/1504> (дата звернення: 26.10.2024).

9. Томілін О. Формування міжгалузевих зв'язків агропромислового виробництва та їх вплив на структурну політику бурякоцукрового підкомплексу: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.03. К.: Нац. акад. агр. наук України, Нац. наук. центр "Ін-т аграр. Економіки". 2015. 39 с.

10. Томілін, О., Тютюнник Ю., Бражник Л., Дроботя Я. *Фінансово-економічний словник — довідник / наук. ред. проф. О.О. Томіліна* / Полтава: ПДАУ. 2023. 108 с. URL: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/15028> (дата звернення: 26.10.2024).

References:

1. Demchenko, O. (2024), "The mechanism of influence of agricultural cooperation on the development of human capital in rural areas of Ukraine", *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*, vol. 9 (1), pp. 327—331.

2. Kaletnik, H. and Diuk, A. (2020), "Development of cooperation in the energy sphere of organizational and economic socialization of entrepreneurial management in the countryside", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 19—29.

3. Kutsik, P., Semiv, S., Kutsik, V., Polyakova, Yu. and Shevchyk, B. (2023), "State, problems and priorities of the development of agricultural cooperation in Ukraine in the context of modern challenges", *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, vol. 48, pp. 282—297. <https://doi.org/10.55643/fcaptr.1.48.2023.3956>.

4. Livoshko, T. and Sevastyanov, R. (2021), "Peculiarities of formation of cooperation development strategy in Ukraine", *Efficient economy*, vol. 2. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.2.81>.

5. Moldavan, L. (2024), "Theoretical foundations of cooperation in the works of M. Tugan-Baranovskyi and their actualization in the conditions of globalization processes and European integration", *Economy of Ukraine*, vol. 67(9), pp.41—63. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.09.041>.

6. Mochernyi, S., Larina, Ya., Ustenko, O. and Yurii, S. (2006), *Ekonomichnyj entsyklopedychnyj slov. [Economic encyclopedic dictionary]*, Vol. 1, Svit, Lviv, Ukraine.

7. Sploditel, A., Golubtsov, O., Chumachenko, S. and Sorokina, L. (2023), "Impact of Russia's war against Ukraine on the state of Ukrainian soils. Analysis results", available at: <https://ecoaction.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/zabrudnennia-zemel-vidrosii2.pdf> (Accessed 10.17.2024).

8. Tomilin, O. (2012), "Regulation of the equivalence of inter-industry relations in the agricultural sector: theoretical aspects". *National Academy of Environmental Protection and Resort Construction "Economics and Management"*, vol. 5, pp. 70—76, available at: <http://dspace.pdaa.edu.ua:8080/handle/123456789/1504> (Accessed 10.17.2024).

9. Tomilin, O. (2015), "The formation of inter-branch relations of agro-industrial production and their influence on the structural policy of the sugar beet sub-complex", *Abstract of Doctor dissertation, Economy, Nat. Acad. agr. of Sciences of Ukraine, National of science center "Agrarian Institute Economy"*, Kyiv, Ukraine.

10. Tomilin, O., Tyutyunnyk Yu., Brazhnyk L. and Drobotya Ya. (2023), *Finansovo-ekonomichnyj slovnyk — dovidnyk [Financial and economic dictionary — reference]*, PDAU, Poltava, Ukraine, available at: <https://dspace.pdau.edu.ua/handle/123456789/15028> (Accessed 10/26/2024). *Стаття надійшла до редакції 28.10.2024 р.*